

УДК 37.01

Петренко А.П.,

*викладач педагогіки циклової комісії викладачів
психолого-педагогічних дисциплін
Університетського коледжу
Київського університету імені Бориса Грінченка*

МІСЦЕ ДИДАКТИЧНИХ ПОЛОЖЕНЬ К.Д. УШИНЬСЬКОГО У СИСТЕМІ СУЧАСНОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ПЕДАГОГІКИ

У статті проаналізовано значення дидактичних положень К.Д. Ушинського для сучасної педагогіки України. Переосмислено основні принципи навчання, які виділив К.Д. Ушинський, а саме: науковості, доступності, наочності, свідомості й активності, послідовності й систематичності, міцності знань, народності, поєднання інтересу й відповідальності. Визначено актуальність зазначених принципів для сучасної вітчизняної освіти.

Ключові слова: дидактика, оптимізація навчального процесу, принципи навчання, методи навчання, сучасна педагогіка.

Сучасний світ з його тенденціями до все більшої глобалізації та інформатизації суспільства висуває нові вимоги до української педагогіки як комплексної системи навчання та виховання дітей і молоді. Перед працівниками освіти стоїть складне завдання: переформувати методи викладання з урахуванням сучасних технологій та стандартів. Особливо гостро це питання постає в сучасній дидактиці, зокрема у галузі педагогічної науки, яка об'єктом свого вивчення має цілі, закономірності, принципи, зміст, форми та методи навчального процесу.

Сьогодні українська педагогіка шукає принципи дидактики, які б відповідали нашому часові й стратегічним цілям українського народу. Проте введення нових принципів та технологій, призначених для пристосування освіти до сучасних умов, не можливі без глибокого аналізу та переосмислення базових основ як педагогічної науки в цілому, так і дидактики зокрема. Переформування та доповнення сучасної педагогічної науки може і має відбуватися на основі теоретичних концепцій визнаних світових геніїв педагогіки, одним із яких є видатний вчений, педагог-практик і теоретик Костянтин Дмитрович Ушинський.

Метою статті є виявлення ролі та значення основних положень дидактичної системи К.Д. Ушинського для сучасної української педагогіки. Автором розглянуто дидактичні принципи та методи навчання К.Д. Ушинського, проаналізовано їх актуальність та особливості застосування у сучасних умовах.

Спадщина К.Д. Ушинського постійно перебуває у полі зору дослідників. Ретельний аналіз праць вченого-педагога засвідчив, що основна увага приділяється системоутворюючому узагальненню поглядів ученого, а саме: обґрунтуванню ідеї народності та антропологічного підходу, формуванню категорійного апарату педагогіки як науки, теорії виховання, організації професійної підготовки вчителів. Так, зазначені погляди мислителя досліджували І. Бех, Г. Васянович, А. Вихрущ, В. Ковальчук, Є. Мединський, Л. Модзалевський, М. Пантюк, К. Потапенко, В. Струминський та ін. До науково-методичних узагальнень питань дидактики в працях К.Д. Ушинського звертались Е. Афанасенко, А. Бондар, Н. Гончаров, М. Євтух, В. Поплужний, О. Сухомлинська та ін.

Низка сформульованих К.Д. Ушинським дидактичних положень, покладених в основу сучасної вітчизняної педагогіки, сьогодні потребує нового переосмислення. Так, сутність педагогіки як науки К.Д. Ушинський розрізняв у «широкому значенні» – як синтез фактів наук про людину для пояснення педагогічних явищ; у «вузькому значенні» – як зібрання виховних правил або власне теорію виховання. Вчений вважав, що педагогіка може стати наукою, якщо буде тісно пов'язана з життям, виражати потреби суспільства і спиратися на дані наук про людину. Такі твердження К.Д. Ушинського набувають нового значення та актуальності в сучасному світі, особливо тоді, коли застарілі методи навчання не відповідають потребам суспільства, що швидко змінюється та розвивається.

К.Д. Ушинський вважав, що для забезпечення оптимізації навчального процесу треба добре знати основні положення і принципи дидактики, індивідуальні та психологічні особливості розвитку дітей, які він виводив із закономірностей процесу пізнання, розрізняючи при цьому відмінності між процесом наукового пізнання і учіння.

Основний зміст дидактичного підходу К.Д. Ушинського висвітлено у сформульованих ним принципах навчання: принципи наоч-

ності, доступності, свідомості й активності, послідовності й систематичності, міцності знань, зв'язку навчання з життям, емоційності, поєднання інтересу й відповідальності, своєчасності, самостійності учнів, науковості. Усі вони органічно переплітаються і зумовлюють один одного. Розглянемо деякі з них більш детально.

Принцип науковості навчання. Як відомо, у змісті загальної освіти К.Д. Ушинський важливу роль відводив природничим знанням, а у викладанні гуманітарних предметів був проти однобічного, класичного спрямування. Цей принцип поширювався і на предмет рідної мови в школі, бо, за його словами, «...одухотворяється весь народ і вся його батьківщина» [16, 198]. Так, книги для первинного класного читання «Дитячий світ» (1861) і «Рідне слово» (1864) містили, крім уривків з творів художньої літератури і усної народної творчості, твори науково-популярного характеру з природознавства, географії та історії країни. Вони мали доступний і яскравий виклад, слугували завданням етичного і естетичного виховання. У цих творах було закладено змістовний матеріал для спостережень, систему логічних вправ.

Обґрунтовуючи *доступність (природовідповідність) навчання*, видатний педагог ніколи не стояв на засадах спрощеного, розважального навчання. К. Ушинський стверджував, що легке навчання призводить до байдужості, нудьги, затримки емоційно-пізнавального розвитку учнів. «Не педагогічно також робить і той, хто неспроможний підняти дитину до розуміння якого-небудь предмета, намагається опустити цей предмет до рівня дитячого розуміння» [15, 123]. Водночас, дбаючи про доступність навчання, учитель повинен уникати крайнощів, що позначаються на характері та рівні емоцій учня, оскільки, «...зустрічаючись з надмірними вимогами навчання взагалі і якого-небудь окремого предмета зокрема, й натрапляючи на непереборні в цьому віці труднощі, дитина може зневіритися у своїх власних силах, і ця зневіра у ній так укоріниться, що надовго затримає її успіхи у навчанні» [15, 114]. К.Д. Ушинський стверджував, що зміст навчання має бути адаптованим з урахуванням розумових і фізичних можливостей учнів, досягнутого ними рівня знань, вмін та розвитку. Разом з тим досліджуваний матеріал повинен вимагати від дітей певних зусиль для його засвоєння. На думку педагога, навчання може виконати освітні та виховні завдання лише в тому разі, якщо воно дотримуватиметься трьох основних

умов – зв'язок з життям; відповідність психофізичному розвитку дитини; навчання рідною мовою.

К.Д. Ушинський першим науково обґрунтував *принцип наочності навчання*. Він пов'язав його не лише із зоровими відчуттями, як це було у попередників, а дав психологічний аналіз, вказавши, що наочне навчання впливає з особливостей мислення школярів: «Дитина мислить формами, фарбами, звуками, відчуттями...» і не можна примусити її мислити інакше [15, 105]. Тому навчання повинно будуватися на живому спогляданні, на конкретних образах за формулою: від конкретного до абстрактного, вказуючи на тісне поєднання наочності і слова (читання, розповіді, бесіди тощо). Останнє зауваження, на нашу думку, є особливо актуальним і може широко застосовуватись і сьогодні: правильне поєднання новітніх технічних засобів з розповіддю вчителя може значно підвищити якість та швидкість засвоєння учнями нових знань.

Звертався Костянтин Ушинський і до *принципів свідомості й активності навчання*. Він вважав, що активне навчання не можливе, якщо не супроводжується розумінням. На думку вченого, свідомість і активність невіддільні: активність є формою, у якій здійснюється свідоме навчання. Педагог вказував, що знати напам'ять – ще не означає розуміти. Критерій якості знань – ступінь їх розуміння учнями. Можна виділити такі умови реалізації цього принципу: навчання рідною мовою, зв'язок навчання з розвитком мислення, доступність матеріалу, чітке формулювання основних положень тощо. У процесі навчання необхідне активне оволодіння знаннями і вміннями на основі їх осмислення, творчої переробки і застосування в процесі самостійної роботи, співпраці вчителя і учнів в усвідомленому досягненні мети навчання.

Принцип послідовності і систематичності К.Д. Ушинський розумів у тому, що навчання потрібно будувати так, щоб воно у певній послідовності виробляло в учнів єдину систему знань, умінь і навичок. Для реалізації цього принципу педагог радить вчити дітей порівнювати, класифікувати предмети. Знання і вміння дітей повинні бути систематизованими, а їх формування здійснювалося в такій послідовності, щоб елементи матеріалу, що вивчається, були логічно пов'язані з іншими.

Зазначимо, що К.Д. Ушинський вважав систематичність дуже важливою умовою організації навчального процесу. Тільки систе-

ма, не зовнішня, а розумно впорядкована, з урахуванням природних зв'язків між матеріалами знань здатна формувати правильні поняття про дійсність. Цей принцип ліг в основу не лише сучасної дидактики, але й педагогічної науки взагалі.

Принцип міцності засвоєння знань, як уважав К.Д. Ушинський, реалізується передусім через повторення і вправи. Видатний педагог дав вказівки, як треба у процесі навчання за допомогою вправ розвивати і виховувати свідому пам'ять, закріплювати початковий матеріал шляхом повторення, яке є органічною частиною процесу навчання. Повторення, вважав К.Д. Ушинський, потрібне не для того, щоб «відновити забуте, а для того, щоб попередити можливість забути»; будь-який крок уперед у навчанні повинен спиратися на вже засвоєні знання [16, 102]. Педагог стверджував, що «... пам'ять міцніє саме тими фактами, які ми в неї вкладаємо, і примудряється до ухвалення таких самих фактів, наскільки ці нові факти можуть скласти міцні асоціації з фактами, придбаними раніше. Тепер, навпаки, ми бачимо чітко, що, передаючи пам'яті факти даремні, які не ведуть до засвоєння інших корисних фактів, ми завдаємо їй шкоди...» [12, 217].

Новітнім виглядає в системі К.Д. Ушинського *принцип поєднання інтересу й відповідальності у навчанні*. Він вимагає, щоб навчання мало серйозний характер. З перших днів треба виховувати у дітей ставлення до навчання як до серйозної праці. А серйозна праця, як зазначає педагог, завжди важка. Бажання навчатися, інтерес до знань є важливою умовою успішного навчання. Підкреслюючи важливу роль інтересу в навчальній діяльності, педагог зауважує, що «треба робити навчання цікавим для дитини, але водночас слід вимагати від дітей точного виконання й нецікавих для них завдань...» [12, 267]. Тому треба привчати дітей виконувати свої обов'язки і отримувати задоволення саме від їх виконання. Навчання розглядалося К.Д. Ушинським як процес подолання труднощів, у якому завжди існує взаємодія почуттів і волі.

Учений-педагог уважав, що самостійна діяльність учнів у процесі навчання відповідає потребам психічної природи людини і законам її розвитку. Необхідно поєднувати розвивальний вплив наукових знань і пізнавальну самостійність учнів. Дидактичний метод К.Д. Ушинського дає можливість забезпечити таке поєднання і у сучасному світі, залишаючись незмінно актуальним.

К.Д. Ушинський затвердив у дидактиці принцип навчання, що виховує (єдності навчання і виховання). Якщо розвиток, формування та виховання особистості здійснюється в єдності через навчання, то саме останнє, на думку мислителя, повинно розвивати й виховувати. Навчання К.Д. Ушинський вважав могутнім засобом виховання. Наука повинна діяти не тільки на розум, а й на душу та почуття.

Принцип народності. Хоча ця стаття присвячена конкретно дидактичній, а не педагогічній системі К.Д. Ушинського, цей принцип важливо згадати, оскільки він наклав відбиток на всю діяльність ученого. У межах дидактичної системи принцип народності відображається у доборі змісту навчального матеріалу і формі його подачі.

Вагоме місце в дидактичній системі К.Д. Ушинського посідає висвітлення проблем оптимізації пізнавальної активності школярів, емоційності навчання, розвитку мислення і мовлення учнів, забезпечення наступності в навчанні, належної організації самостійної роботи й творчості школярів, шкільного краєзнавства. Надзвичайно важливо те, що він не просто проповідував свою дидактику, а й дав їй глибоке наукове обґрунтування та класичний взірць втілення на практиці. Щодо цього неординарними за своїм дидактичним змістом і методикою є його підручники для початкового навчання «Дитячий світ» (1861), «Рідне слово» (1864), статті «Три елементи школи» (1867), «Недільні школи» (1861), «Про початкове викладання російської мови» (1864).

Важливо, на нашу думку, згадати й про методи навчання, виділені К.Д. Ушинським. Цікаво, що в контексті методології навчання вчений вважав за необхідне покласти в основу своєї педагогічної теорії основне прагнення людини – вільну і доцільну творчу діяльність, яка повинна здійснюватися під керівництвом вчителя. Відповідно до цього дослідник виділяв метод усного викладу, лабораторно-практичні роботи, письмові та усні вправи, роботу з книгою. Оптимальне поєднання наочних, словесних і практичних методів навчання К.Д. Ушинський вважав успіхом у навчанні.

Висновок. Основні принципи та методи навчання К.Д. Ушинського, що лягли в основу сучасної вітчизняної педагогіки, залишаються дієвими та актуальними й сьогодні. Вони можуть і мають

бути доповнені новітніми здобутками людства у галузі технологій, психології, біології та соціології. Перед сучасним учителем стоять такі основні завдання: привчити дітей до самоосвіти, постійного прагнення до знань та розвитку, високих вимог до самих себе.

З розвитком комп'ютерної техніки та Інтернету діти отримують необмежений доступ до матеріалів та інформації, а отже, постає необхідність у навчанні їх вибирати з-поміж іншого саме якісний матеріал і глибоко засвоювати його. Саме тому розроблена К. Ушинським дидактична система є незмінно актуальною для вітчизняної педагогіки ХХІ ст.

Джерела

1. Березівська Л.Д. К.Д. Ушинський про реформування освіти [Текст] / Л.Д. Березівська // Вісник Чернігів. держ. пед. ун-ту ; гол. ред. М. О. Носко. – Чернігів : Чернігів. держ. пед. ун-т ім. Т.Г. Шевченка, 2008. – Вип. 56. – С. 25–29. – (Сер. «Педагогічні науки»).
2. Богуславский М.В. Испытание для классика. Известный и неизвестный Ушинский / М.В. Богуславский // Учительская газета. – 2002. – № 31–30 (июль).
3. Вихрущ В. Досвід зарубіжної школи у дидактиці К.Д. Ушинського [Текст] / В. Вихрущ // Шлях освіти. – 2000. – № 1. – С. 42–46.
4. Вяземский Е.Е. Творец чудного здания [Текст] : [страницы жизни и творчества К.Д. Ушинского] / Е.Е. Вяземский, Е.Б. Евладова // Нач. шк. – 2000. – № 3. – С. 109–114.
5. Гуцал Л.А. Основні принципи педагогіки К.Д. Ушинського [Текст] / Л.А. Гуцал // Вісник Чернігів. держ. пед. ун-ту ; гол. ред. М.О. Носко. – Чернігів : Чернігів. держ. пед. ун-т ім. Т.Г. Шевченка, 2008. – Вип. 56. – С. 17–20. – (Сер. «Педагогічні науки»).
6. Калита Н. Феномен К. Ушинського в українській педагогіці (до проблеми виховного ідеалу) / Н. Калита // Проблеми сучасної освіти і культури в контексті європейських вимог : матер. Міжнарод. наук.-практ. конф. молодих учених. – Дрогобич : Посвіт, 2009. – 268 с. – С. 30–36.
7. Корнейко Ю.М. Висвітлення зарубіжного педагогічного досвіду в творчій спадщині К.Д. Ушинського [Текст] : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 / Ю.М. Корнейко ; Харк. нац. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди. – Х., 2007. – 22 с.
8. Ушинський К.Д. Вибрані педагогічні твори [Текст] : в 2 т. / К.Д. Ушинський. – К. : Рад. шк., 1983. – Т. 1. Теоретичні проблеми педагогіки ; за ред. А.І. Пискунова ; пер. з рос. – 496 с.

9. Ушинський К.Д. – засновник вітчизняної наукової педагогіки [Текст] : матер. наук.-практ. конф., присвяченої 185-річчю від дня народження видатного вітчизняного педагога (13 травня 2008 року, м. Чернігів) / за ред. І.В. Зайченка. – Чернігів, 2008. – 44 с.
10. Ушинский К.Д. и проблемы современного образования // Сб. науч.-метод. материала. – Челябинск, 2000.
11. Ушинський К.Д. Людина як предмет виховання. Спроба педагогічної антропології / К.Д. Ушинський // Вибр. пед. твори : у 2 т. – К. : Рад. шк., 1983. – Т. 1. – 192 с.
12. Ушинский К.Д. Педагогические сочинения [Текст] : в 6 т. / К.Д. Ушинский ; сост. С.Ф. Егоров. – М. : Педагогика, 1988. – Т. 1. – 414 с.

В статье проанализировано значение дидактических положений К.Д. Ушинского для современной педагогики Украины. Переосмыслены основные принципы обучения, которые выделил К.Д. Ушинский, а именно: научности, доступности, наглядности, сознательности и активности, последовательности и систематичности, прочности знаний, народности, сочетание интереса и ответственности. Определена актуальность указанных принципов для современного отечественного образования.

Ключевые слова: дидактика, оптимизация учебного процесса, принципы обучения, методы обучения, современная педагогика Украины.

The article analyzes the value of Kostiantyn Ushynskyi's didactic theses for the contemporary pedagogics of Ukraine. Kostiantyn Ushynskyi's basic teaching principles are rethought: the scientific principle, the principle of accessibility, visibility, awareness and activity, systematic character, strength of knowledge, nationality, the combination of interest and responsibility. The relevance of these principles for a modern national education of Ukraine is determined.

Key words: didactics, optimization of educational process, teaching principles, methods of teaching, modern pedagogics of Ukraine.